

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ НА ПРИКЛАДІ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕРМІНІВ

METAPHORIZATION AS A TOOL TERM CREATION ON THE EXAMPLE OF COMPUTER TERMS

Левченко О.П.,

orcid.org/0000-0002-7395-3772

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті проаналізовано термінологічні одиниці, утворені шляхом метафоризації; на основі семантичного аналізу української комп'ютерної термінології виокремлено типи метафоричних терміноодиниць, поширених в комп'ютерній терміносистемі, простежено семантичні перетворення загальнономовних лексем на терміни, з'ясовано роль метафори в таких процесах. Дослідження специфіки метафоричних процесів в українській комп'ютерній термінології набуває особливої актуальності, адже в умовах неперервного розвитку комп'ютерних наук спостерігаємо динамічний розвиток терміносистеми і стрімке зростання кількості метафоризованих терміноодиниць, що матеріалізують наукове поняття та стають складниками наукової картини світу.

У роботі використано загальнонаукові та конкретно наукові, тобто лінгвістичні методи дослідження. На підставі семантичного аналізу здійснено тематичну класифікацію досліджуваного матеріалу, а також проведено зіставлення вихідного й похідного значень термінів. На основі компонентного аналізу здійснено дослідження семантичних модифікацій термінів і загальноновживаних слів, виявлено мінімальні складники семантики слова, визначено динаміку сем, аналіз словникових дефініцій залучено для уточнення семантичної структури терміноодиниць.

Виявлено, що процеси метафоризації є потужними чинниками формування комп'ютерної термінології. Аналіз комп'ютерних терміноодиниць, утворених шляхом метафоризації, засвідчує, що поява нових термінів відбувається й на основі метафоризації загальноновживаних слів, і на основі метафоризації термінів з інших галузей знань. Найпоширенішим видом утворення нових термінів шляхом зміни семантики загальноновживаного слова є називання за схожістю ознак або за схожістю функцій. Комп'ютерні терміни, запозичені з інших галузей, указують на взаємодію терміносистем та розвиток механізмів метафоризації. Метафоризовані терміни мають високий рівень інформативності, допомагають пояснити нові факти в термінології.

Ключові слова: термінознавство, термін, комп'ютерна термінологія, метафора, метафоризація.

Terminological units formed by metaphORIZATION are analyzed in the article; on the basis of the semantic analysis of Ukrainian computer terminology, the types of metaphorical term units common in the computer terminological system were distinguished, the semantic transformations of universal lexemes into terms were traced, and the role of metaphor in such processes was clarified. The study of the specifics of metaphorical processes in Ukrainian computer terminology acquires special relevance, because in the conditions of the continuous development of computer sciences, we observe a dynamic development of the term system and a rapid increase in the number of metaphORIZED term units that materialize a scientific concept and become components of the scientific picture of the world.

The work uses general scientific and specifically scientific, that is, linguistic research methods. On the basis of semantic analysis, a thematic classification of the studied material was carried out, as well as a comparison of the original and derived meanings of the terms. On the basis of the component analysis, the study of semantic modifications of terms and commonly used words was carried out, the minimal components of the semantics of the word were identified, the dynamics of sem were determined, the analysis of dictionary definitions was involved to clarify the semantic structure of term units.

MetaphORIZATION processes were found to be powerful factors in the formation of computer terminology. The analysis of computer term units formed by metaphORIZATION proves that the emergence of new terms occurs both on the basis of the metaphORIZATION of commonly used words and on the basis of the metaphORIZATION of terms from other fields of knowledge. The most common type of formation of new terms by changing the semantics of a commonly used word is naming by the similarity of features or by the similarity of functions. Computer terms transferred from other fields indicate the interaction of term systems and the development of transfer mechanisms. MetaphORIZED terms have a high level of informativeness, help to explain new facts in terminology.

Key words: terminology, term, computer terminology, metaphor, metaphORIZATION.

Постановка проблеми. Термінологічна метафора є одним із вагомих джерел поповнення галузевої термінології; процеси метафоризації, долучаючись до номінування раніше ненайменованих понять, мають важливе значення у формуванні терміносистем, відтак механізми цього процесу привертають увагу багатьох дослідни-

ків. Належить зазначити, що метафора та метонімія, а також іронія, були широко проаналізовані в межах теорії концептуальної метафори, критичного аналізу дискурсу чи теорії релевантності. З. Куньч слушно зауважує, що метафоризація виконує не лише завдання досягти естетичної довершеності мовлення, але й сприяє ясності,

точності, доступності [1]. Саме тому метафоризацію можна вважати одним з найпоширеніших шляхів розбудови сучасної термінології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти термінологічного метафоризації розглядають українські науковці, так, наприклад, М. Кухарчишин досліджує метафоризацію комп'ютерної лексики в біологічній терміносистемі у процесі транстермінізації й з'ясовує, що метафоризація забезпечує появу нових термінів та сприяє розвитку креативних механізмів взаємодії різних галузей знань [2, с. 199]. Т. Петрова звертає увагу на те, що когнітивне метафоричне термінотворення – це не стихійний, а свідомий, керований пізнавальний процес продукування нових понять; а когнітивна термінологічна метафора – інструмент, що дає змогу репрезентувати нове спеціальне поняття через відомі об'єкти, реалії іншої сфери знань [3, с. 77]. С. Булик-Верхола та Ю. Теглівець, досліджуючи процеси метафоризації в музичній термінології, стверджують, що важливою властивістю метафори є здатність створювати асоціативні зв'язки, а саме: складні поняття чи явища, що безпосередньо не виявляються, через метафору зіставляються із простішими та знайомими явищами [4, с. 99]. І. Фецько зауважує, що процес термінотворення шляхом метафоризації цікавий тим, що дає змогу проникнути у глибини людської свідомості й поповнити наші відомості про рівень розвитку науки в час створення терміна, а також уявлення про термінований об'єкт у період його найменування [5, с. 89]. Л. Гаращенко зазначає, що метафора як один із способів поповнення української науково-технічної термінології є складним і багатограним явищем, пов'язаним з мовою, мисленням, пізнанням і творчістю людини [6].

Формулювання цілей статті. *Мета* цієї праці – проаналізувати термінологічні одиниці, утворені шляхом метафоризації; на основі семантичного аналізу української комп'ютерної термінології виокремити типи метафоричних терміноодиниць, поширені в комп'ютерній терміносистемі, простежити семантичні перетворення загальномовних лексем на терміни, з'ясувати роль метафори в таких процесах. Для реалізації мети належить виконати низку завдань: 1) виокремити тематичні групи метафоризованих терміноодиниць; 2) простежити семантичні перетворення внаслідок метафоричного переосмислення слів загальномовної мови; 3) вказати на роль метафори у процесах термінотворення;

Дослідження специфіки метафоричних процесів в українській комп'ютерній термінології

набуває особливої *актуальності*, адже динамічний розвиток терміносистеми і стрімке зростання кількості метафоризованих терміноодиниць, що матеріалізують наукове поняття та стають складниками наукової картини світу, зумовлюють їхнє проникнення в різні сфери життя й діяльності людини. Матеріалом дослідження стали українські комп'ютерні терміни.

Методи дослідження. Під час дослідження використано комплекс методів аналізу. На підставі семантичного аналізу здійснено тематичну класифікацію досліджуваного матеріалу, а також проведено зіставлення вихідного й похідного значень термінів. Компонентний аналіз застосовано для дослідження семантичних модифікацій термінів і загальноновживаних слів, виявлення мінімальних складників семантики слова, визначення динаміки сем. Аналіз словникових дефініцій залучено для уточнення семантичної структури терміноодиниць.

Виклад основного матеріалу. Процес метафоризації вивчають із погляду гносеологічного і лінгвістичного. У гносеологічному плані метафоризація відбувається, коли характеристика пізнавального предмета здійснюється через порівняння з уже знайомим явищем, предметом, реалією; метафора виникає в результаті зіставлення предметів за певною інтегральною ознакою, яка й стає внутрішньою формою слова. У лінгвістичному плані метафоризація відбувається, коли використовують уже наявні найменування, які переносять від сфери-джерела до сфери-мети, використовують вторинну номінацію нових, похідних значень. Словотворчим формантом виступає зміна семантики. Термінологічна метафоризація є явищем закономірним, оскільки пізнання наукового світу відбувається шляхом поєднання відомого й невідомого. Процес метафоризації відбувається за тими самими принципами, що й у загальнонародній мові, на початкових етапах терміноодиниці зберігають образність, і лише згодом образно-оцінне забарвлення відходить на другий план, а метафоричний термін носії мови вже не сприймають як метафору. Слушною є думка дослідників про те, що метафора – повноцінний термін, який поєднує науковий концепт, позначений цим терміном, із реальним попереднім досвідом. Окрім того, метафори не суперечать дослідницькому розуму, оскільки вони закладені в мисленнєвій діяльності, метафоричні терміни надають еволюційний характер усій терміносистемі, оскільки саме через них передається динаміка й новітність знання [7, с. 57].

Поширеність процесів метафоризації в IT-галузі зумовлено швидкими темпами роз-

витку цієї галузі, виникненням значної кількості нових понять, тому здатність метафори водночас конкретизувати абстрактне робить її одним із частотних засобів номінування наукових понять. Наявний прошарок загальноживаної лексики, одиниці якого внаслідок метафоризації набули спеціальні значення в комп'ютерній галузі. Слушною є заувага З. Куньч: терміни, що виникли внаслідок метафоризації загальноживаних слів, мають зрозумілу для мовця внутрішню форму, вони дають змогу передавати наукову інформацію в зручнішій для адресата формі [8, с. 41].

Виокремлено такі тематичні групи метафоризованих терміноодиниць:

1) **назви предметів домашнього побуту:** *килимочок для комп'ютерної мишки, комірка (пам'яті)* – основна одиниця зберігання даних в електронних таблицях в застосуваннях типу MS Excel [9, с. 372]; *контейнер (вебсервісів)* – сутність, призначена для вміщення і зберігання інформації [9, с. 387], *вузол (мережі)* – точка приєднання до мережі або пристрій, підключений до мережі [9, с. 297];

2) **терміни-антропоморфізми:** *вуха – символ @, тіло (програми)* – внутрішня частина інформаційного об'єкта [9, с. 560]. У тіло програми входить виконувана частина програми, тобто не входять заголовок програми і описи змінних, констант та ін.;

3) **терміни-зооморфізми:** *миша* – пристрій введення, забезпечений однією або декількома клавішами і сконструйований так, що його можна переміщати в горизонтальній площині по поверхні стола поряд із клавіатурою [9, с. 420], *равлик* – знак @ в сучасному значенні найчастіше використовують в адресах електронної пошти й у соціальних медіа;

4) **назви осіб, їхніх властивостей:** *носії інформації* – будь-який матеріальний об'єкт або середовище, використовуваний для зберігання або передавання інформації [9, с. 444], *завантажувач* – системна програма, що завантажує до оперативної пам'яті інші програми для їхнього подальшого виконання [9, с. 330], *накопичувач* – енергонезалежний пристрій зовнішньої пам'яті з прямим доступом, призначений для постійного зберігання великих обсягів програм і даних практично в усіх комп'ютерах [9, с. 330], *повторювач* – простий мережний пристрій, який регенує (підсилює або відновлює) сигнал, що проходить по мережі для того, щоб збільшити відстань передавання сигналу [9, с. 477];

5) **назви природних об'єктів, явищ, рослин:** *дерево (каталогів)* – концептуальне або графічне

представлення даних, організованих в деревоподібну структуру [9, с. 312], *хмарні обчислення* – це модель забезпечення повсюдного та зручного доступу на вимогу, через мережу до спільного пулу обчислювальних ресурсів [11], *смуга* (частот) – діапазон частот, передаваних через конкретний пристрій або середовище [9, с. 544];

6) **назви предметів інтер'єру та приміщень, споруд:** *робочий стіл* – об'єкт прямокутної форми, що займає практично весь екран ПК і містить папки, документи і ярлики, з якими користувачеві доводиться працювати найчастіше [9, с. 312], *вікно (діалогове)* – основний елемент взаємодії між користувачем і комп'ютером в однойменній операційній системі Microsoft Windows (вікна), що став стандартом інтерфейсу для багатьох інших операційних систем [9, с. 290], *лічильник (відвідувань)* – програма, яку запускає сервер для підрахунку кількості звернень до певної сторінки [9, с. 399], *канал (зв'язку)* – фізичний або логічний шлях для передавання сигналів [9, с. 361];

7) **назви аксесуарів:** *стрічка* – магнітна стрічка у пристроях запису комп'ютерних даних [9, с. 551];

8) **назви дій, процесів, фізіологічних станів** (чутливість, різкість, стійкість, гнучкість, напруженість, відхилення, зсув, пробій тощо): *стійкість* системи – здатність системи повертатися до сталого режиму роботи після різного роду збурень [9, с. 552]; *різкість* – ступінь розмитості зображень границь об'єктів [9, с. 517]; *старіння інформації* – властивість інформації втрачати з часом свою практичну цінність [9, с. 549].

Спостережено, що зміна статусу лексеми (термінологізація) у межах метафоризації найчастіше відбувається внаслідок таких процесів:

– **перенесення назви за подібністю форми:** *поле* (field) – значна площа чи ділянка землі, спеціально відведена під що-небудь [11] / (IT) Елемент вхідної або вихідної форми, частина екрана, бланка, друкованого документа або носія даних, призначена для певного використання. Підстава для перенесення – зовнішня схожість. За цією ж моделлю з'явилося нове термінологічне значення слова *миша* 'невелика тварина ряду гризунів' [11] / (IT) невеликий допоміжний пристрій для введення до комп'ютера інформації, переміщенням якого по поверхні (столу) контролює розміщення курсора на моніторі [9, с. 420]. Новий термін утворився шляхом зміни архісеми 'тварина' → 'пристрій' за конкретною ознакою – зовнішньою схожістю двох об'єктів;

– **перенесення назви за подібністю форми та розміру, функції:** *каталог* – список, перелік книжок, рукописів, картин і т. ін., складений у певному порядку, щоб полегшити їхній пошук; реєстр [11] / (ІТ) Елемент у файлової системі, який спрощує організацію документів [9, с. 363]. Семантична структура слова *каталог* зі значенням ‘список, перелік книжок, рукописів, картин’ диференціювалася завдяки семі ‘елемент у файлової системі’, архісема ‘перелік’ зберігається, семема ‘у певному порядку’ довантажується значенням ‘полегшує пошук’; підстава для перенесення – зовнішня схожість, відповідність розміру, функційна подібність, виражена значенням *полегшує* – *спрощує*;

– **перенесення назви за подібністю розташування частин:** *бібліотека* (library) – більш або менш значна кількість книжок, спеціально підібраних для читання, наукової роботи, колекціонування [11] / (ІТ) сукупність файлів, які містять підпрограми [9, с. 268]. Відбувається *зміна диференційної семі* ‘кількість книжок’ на ‘сукупність файлів’, сема на позначення мети ‘для читання, наукової роботи, колекціонування’ змінюється на ‘містять підпрограми’, відбувається актуалізація асоціативної ознаки, підставою для перенесення є розташування об’єктів. *Адреса* зі значенням ‘позначення місця проживання чи перебування кого-небудь або місцезнаходження чого-небудь’ [11] / (ІТ) унікальний ідентифікатор або номер, що надають пристрою або об’єкту для операцій із ним’ [9, с. 246]. Семантична структура слова *адреса* зі значенням ‘позначення місця проживання чи перебування’ розширилася. Архісема ‘позначення’ зберігається, конкретизується диференційна сема із широкою семантикою ‘кого-небудь або чого-небудь’ → ‘комп’ютерному пристрою або об’єкту комп’ютерної мережі’, а також з’являється нова сема на позначення мети ‘для операцій із ними. Підстава для перенесення подібність розташування об’єктів;

– **перенесення назви за подібністю процесу:** *адмініструвати* – керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти [11] / (ІТ) здійснювати контроль та управління за функціонуванням інформаційно-комп’ютерної системи, мережі [9, с. 246]. Архісема ‘здійснювати контроль, керувати’ зберігається, відбувається зміна диференційної семі на позначення об’єкта керування: замість ‘установа, організація, підприємство’ з’являється ‘інформаційно-комп’ютерна система, мережа’, звужуючи значення слова. На основі звуження значення вихідної семі з’явилися комп’ютерний термін, підстава для перене-

сення подібність процесу керувати і здійснювати контроль;

– **перенесення назви за подібністю функції:** *меню* – листок із переліком страв і напоїв (у закладах громадського харчування) [11]. / Елемент інтерфейсу користувача, що дає змогу обрати одну з кількох перерахованих опцій програми. Наявне розширення семантики, архісема модифікується, стає абстрактнішою. Саме функція ‘*обрати одну з кількох перерахованих*’ стала основою для метафоризації. *Архів* (archive) – листи, рукописи, знімки і т. ін., які зберігаються і стосуються діяльності якої-небудь установи або особи [11] / (ІТ) будь-який вид збереження комп’ютерних даних [9, с. 258]. Архісема ‘листи, рукописи, знімки’ зберігається, проте розширяє своє значення ‘будь-який вид збереження’, функція ‘*зберігати*’ стала підставою для метафоризації. Від первинного значення лексеми *накопичувач* ‘той або те, що накопичує що-небудь’ [11] шляхом переосмислення утворюється нове термінологічне значення комп’ютерної галузі: ‘пристрій, пристосування, які служать для накопичення або запасу чого-небудь’ [9, с. 441]. Підставою для його виникнення є зміна архісеми (‘той або те’ → ‘пристрій, пристосування’) за стабільності диференційних сем (‘що накопичує що-небудь’ → ‘які служать для накопичення або запасу чого-небудь’). Підставою для метафоризації є подібність функції – нагромаджувати.

Отож метафоричні процеси не є цілком довільними; як бачимо, вони обмежені певними моделями, що свідчить про регулярність і системність. Слушною є думка Г. Наконечної, яка зазначає, що після переходу загальноживаного слова до певної терміносистеми його метафоричність не зникає, а навпаки, стає допоміжною ланкою дефініції (а деколи й основним елементом її розуміння). Метафору, що базується на подібності, можна вважати парадигматичним явищем, а метонімію, яка ґрунтується на суміжності, – синтагматичним [12, с. 16].

Варто зауважити, що термінологічна метафоризація може відбуватися не лише на основі загальноживаної лексики, а й на основі зміни значень термінів, запозичених з інших терміносистем. Прикметно, що таку тенденцію спостерігаємо не лише в терміносистемах, які можна назвати спорідненими, а й у цілком різних галузях знань. Наприклад, М. Кухарчишин зазначає, що розвиток біології останніх десятиліть характеризується міжгалузевою взаємодією з математичними, суспільно-гуманітарними й технічними дисциплінами. Вони конкретизують суттєві

ознаки названого поняття, сприяють його осмисленню [2, с. 201].

Виявлено низку комп'ютерних термінів, запозичених з інших галузей:

1) назви музичних інструментів: *барабан (катриджа)*;

2) біологічні назви: *вірус (програма), антивірус (програма)*;

3) бібліотечної справи, архівів: *каталог, бібліотека, папка, архів, словник*;

4) архітектури й дизайну: *архітектура комп'ютера*;

5) військової справи: *вінчестер, пароль, команда*;

6) морська термінологія: *порт*.

Метафоризація термінів з інших галузей полягає в зміні початкового значення шляхом долучення до його семантики нових складників – термінних сем, які модифікують значення й проєктують його на комп'ютерну терміносистему. Наприклад, у семантичній структурі терміна військової справи *команда* зі значеннями 'короткий усний наказ командира за встановленою формою' [11] на основі асоціативного переосмислення з'являється семема 'елемент програми електронно-обчислювальної машини, що містить вказівку на певну операцію' [9, с. 374]. Змінюється архісема 'наказ, розпорядження' → 'елемент програми ЕОМ' та на основі ознаки 'вказівка, наказ для виконання чогось' утворюється модифікований термін комп'ютерної сфери. При цьому архісема 'вказівка, наказ' переходить у диференційну сему нового термінологічного значення.

Отож причиною метафоризації загальноживаних слів у процесі термінотворення є прагнення до точності, чіткості, місткості й водночас стислості, а роль метафори зводиться до того, що вона надає термінові яскравої образності, завдяки чому з'являється можливість заглибитися в суть того чи того наукового поняття, виявити контури його семантики. С. Булик-Верхола та Ю. Теглівець стверджують, що метафора активізує асоціативне мислення, сприяє ущільненню інформації, повертає та утримує увагу [4, с. 102]. Завдяки метафорі відбувається поглиблення мови науки, залучення до структури мови переосмислених понять позанаукових галузей.

Висновки. Процеси метафоризації є потужними чинниками формування, зокрема, комп'ютерної термінології. Аналіз комп'ютерних терміноодиниць, утворених шляхом метафоричних переосмислень, засвідчує, що поява нових термінів відбувається на основі метафоризації загальноживаних слів, а також на основі запозичення лексем з інших галузей знань. Найпоширенішим видом утворення нових термінів шляхом зміни семантики загальноживаного слова є називання за схожістю ознак або за схожістю функцій. Комп'ютерні терміни, запозичені з інших галузей, вказують на тісну взаємодію різних терміносистем та розвиток механізмів метафоризації. Метафоризовані терміни мають високий рівень інформативності, прозору внутрішню форму, відтак вони є зручним «будівельним матеріалом» у термінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Куньч, З. Й. «Образність мовлення як ознака культури мови (на прикладі метафори)». Український смисл 2018. 14–22.
2. Кухарчиши М. Комп'ютерна метафора в українській біологічній термінології. Термінологічний вісник. Інститут української мови НАН України Вип.7, 2023. С.199–206. <https://doi.org/10.37919/2221-8807-2023-7-21>
3. Петрова Тетяна Олексіївна. Сучасні аспекти вивчення метафоризації термінів в українському термінознавстві (актуалізація когнітивного підходу). Мова, 2021, 35: 173–181. DOI: <https://doi.org/10.18524/2307-4558.2021.35.237852>
4. Булик -Верхола С., Теглівець Ю. Значення метафори в розвитку української музичної термінології. «Український смисл», № 1 (2017): Український смисл. С. 99–106.
5. Фецько І. Метафоричне перенесення як спосіб термінотворення в природничомузейній галузі під час вторинної номінації том 34 (73). № 1, ч. 1
6. 2023. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.1.1/15>
7. Гаращенко Л. Аналітичні терміни з метафоризованим значенням компонентів у науково-технічній термінології. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. 2013. № 1 (250).
8. Васенко Л., Кривець О. «Термінологічна метафоризація як репрезентація нового наукового знання». Вісник Національного університету «Львівська політехніка» 559: Проблеми української термінології. 2006. 57–60.
9. Куньч З. Й. Питоме й запозичене в термінології: проблема балансу. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. 180 с.

10. Тлумачний словник з інформатики. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет. 2010. 605 с.
11. IT-словник. Режим доступу <http://xn--r1a3b.xn--b1amgblet.xn--j1amh/index>. (доступ 22.02.24).
12. Словник української мови у 20 томах. Електронний ресурс: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=82878&page=2555>. (доступ 22.02.24).
13. Наконечна Г. Термінологізація і детермінологізація: ступінь опрацювання й вектори розвитку. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2018. С. 11–38.